

ACADEMICTALK

ความเป็นพลเมือง กับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

Citizenship to The Management of Their Communities Thailand

นางสาวมานิตตา ชาญไชย

นักวิเคราะห์นโยบายและแผน กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา

Miss Manitta Chanchai

Plan and Policy Analyst, Ministry of Tourism and Sports

E-mail: jerry_research@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “ความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย” เป็นการศึกษาข้อมูลโดยการทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ประกอบกับการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากตัวอย่างชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง 15 ชุมชน นำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อสรุปกรอบแนวคิดในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองภายใต้การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

ทั้งนี้ สามารถสรุป “รูปแบบการบริหารจัดการตนเองของชุมชน” ประกอบด้วย 4 เงื่อนไขสนับสนุน 3 กลไก 3 กระบวนการ 4 เครื่องมือ และ 4 เป้าหมาย/ผลลัพธ์ รวมทั้งสามารถสร้างข้อสรุปเกี่ยวกับความหมายและคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) ในเชิงทฤษฎีได้ ดังนี้

ความเป็นพลเมืองในบริบทของการบริหารจัดการตนเองของชุมชน หมายถึง ความเป็นพลเมืองในมิติของการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ชุมชน หรือสังคม โดยพลเมืองเป็นผู้ที่มี “คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง” (Civic Virtue) หมายถึง คุณลักษณะหรือคุณสมบัติที่แสดงให้เห็นถึงการมีจิตสำนึก การยึดถือคุณธรรมหรือจริยธรรม และมีการกระทำหรือพฤติกรรมของความเป็นพลเมืองเพื่อสังคมส่วนรวม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ของตนเอง

คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) ประกอบด้วยคุณลักษณะหลัก 4 ด้าน ได้แก่

1. คุณลักษณะเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 3 ประการ ได้แก่ ความเข้าใจในสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง การมีส่วนร่วมในชุมชนหรือสังคม และการเคารพกฎและกติกาของชุมชนหรือสังคม

2. คุณลักษณะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมของพลเมือง ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 4 ประการ ได้แก่ ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น การพึ่งตนเองและการพึ่งพากันภายในชุมชน และการยึดหลักภราดรภาพ

3. คุณลักษณะเกี่ยวกับคุณธรรมความเป็นพลเมือง ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 3 ประการ ได้แก่ การมีจิตสำนึกสาธารณะ ความมีเหตุผล และการยึดถือคุณธรรมเพื่อส่วนรวม

4. คุณลักษณะเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองเพื่อการพัฒนา ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 5 ประการ ได้แก่ การมีลักษณะของความเป็นผู้นำ การรู้จักและเข้าใจตนเอง ความกล้าเผชิญหน้ากับปัญหาและความผิดหวัง การมีความคิดที่ริเริ่มสร้างสรรค์ และการเปิดใจเรียนรู้สิ่งใหม่

คำสำคัญ: ความเป็นพลเมือง, การบริหารจัดการตนเองของชุมชน

ABSTRACT

This article has the main purpose to study citizenship and self-governance of Thai communities by reviewing the theoretical concepts related to citizenship, community self-governance and examine secondary data of the 15 best practices of Thai community's leaders to summarise the theoretical framework about citizenship, under the self-governance of Thai's communities.

The study found the elements of community self-governance include: 4 conditions, 3 mechanisms, 3 processes, 4 tools and 4 goals/results and can create the conclusion about the meaning and characteristics of "Civic Virtue" as follows:

Citizenship in the context of community self-governance is a citizen in the sense of coming together as a group, community or society. A citizen is someone who has "the great feature of citizenship" or civic virtue means a feature that demonstrate consciousness, upholding morals or ethics and has actions or behaviour for the public interest.

The main features of Civic Virtue are:

1. Features on the rights and duties of citizens consist of three sub-features include: the understanding of the rights and duties of citizens, participation in community or society and to respect the rules of the community or society.

2. Features on the social interaction of citizens consist of four sub-features include: a sense of community belonging, interaction with others, self-reliance or interdependence within the community and upholding the principle of brotherhood.

3. Features on the morals or ethics of citizens consist of three sub-features which include: public mind/public consciousness, rationality and upholding morals or ethics for the public interest.

4. Features on the citizenship for development consist of five sub-features which include: leadership, self-awareness, daring to confront problems and disappointment, creative thinking and an open mind to learn new things.

Keywords: Citizenship, Community Self-governance

บทนำ

ในสังคมที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย หากต้องการให้ประชาธิปไตยเติบโตอย่างมีคุณภาพ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างและพัฒนาคนให้เป็นพลเมือง โดย “ความเป็นพลเมือง” (Citizenship) ของระบอบประชาธิปไตย หมายถึง การเป็นสมาชิกของสังคมที่มีอิสรภาพควบคู่กับความรับผิดชอบ มีสิทธิเสรีภาพควบคู่กับหน้าที่ มีความสามารถในการยอมรับความแตกต่างและเคารพกติกาในการอยู่ร่วมกัน พร้อมทั้งมีส่วนร่วมต่อความเป็นไปและการแก้ปัญหาในสังคมของตนเอง (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2553, น. 6-7)

ความเป็นพลเมืองเกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกันในสังคม พลเมืองทั้งหลายจึงร่วมกันสร้างข้อตกลงหรือกติกาในการดำเนินชีวิต ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปของประเพณีวัฒนธรรม บรรทัดฐาน คุณธรรม จริยธรรม จารีตกฎหมาย ที่สมาชิกยอมรับร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเหมาะสมกับชุมชนหรือสังคมของตน โดยมีกระบวนการอบรมขัดเกลาให้สมาชิกได้เรียนรู้และยอมรับร่วมกัน ข้อตกลงหรือกติกาดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้สมาชิกคำนึงถึงความอยู่รอดของสังคม และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน กล่าวคือเป็นผู้ที่มีจิตสำนึกและยึดถือคุณธรรมเพื่อส่วนรวมที่เรียกว่า “Civic Virtue” นั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับ Civic Virtue ซึ่งมีผู้ให้ความหมายในภาษาไทยไว้อย่างหลากหลาย เช่น คุณธรรมของความเป็นพลเมือง จิตสำนึกแบบพลเมือง จริยธรรมแบบพลเมือง จริยธรรมเพื่อส่วนรวม พฤติกรรมความเป็นอารยะ ฯลฯ พบว่าแนวคิดเกี่ยวกับ Civic Virtue เป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะเป็นนามธรรมและเข้าใจได้ยาก แต่ก็มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศสนใจศึกษาและให้ความหมายเกี่ยวกับ Civic Virtue ซึ่งในเบื้องต้นสรุปได้ว่า Civic Virtue หมายถึง ความดีงามของพลเมืองในการตระหนักถึงกิจกรรมเพื่อส่วนรวมหรือการมีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ของตนเอง (อภิชาต การิกาญจน์, 2543, น. 1) โดยสังคมหรือชุมชนที่สมาชิกมี Civic Virtue สูง โอกาสที่การพัฒนาจะประสบความสำเร็จย่อมมีสูง เพราะสมาชิกจะตระหนักถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบชะตากรรมของตนและชุมชน/สังคม พร้อมที่จะแสดงศักยภาพของตนภายใต้ความร่วมมือร่วมใจ มีความซื่อสัตย์ ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ตลอดจนเคารพกฎกติกาของสังคม

Civic Virtue เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองทั้งในเชิงนามธรรมและรูปธรรม โดยมีนัยที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่า ความเชื่อ ค่านิยม จิตสำนึก คุณธรรม จริยธรรม รวมถึงการกระทำหรือพฤติกรรมที่ดีงามของความเป็นพลเมือง ตามนัยดังกล่าวเราอาจนิยามหรือตีความคำว่า Civic Virtue ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นในความหมายของ “คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง” หมายถึง คุณลักษณะหรือคุณสมบัติที่แสดงให้เห็นถึงการมีจิตสำนึก การยึดถือคุณธรรมหรือจริยธรรม และมีการกระทำหรือพฤติกรรมของความเป็นพลเมืองเพื่อสังคมส่วนรวม

กล่าวได้ว่าฐานความคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน โดยเน้นการพัฒนาคนในมิติของจิตใจให้เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง คำนึงถึงผู้อื่น ตระหนักถึงบทบาทของตนในฐานะสมาชิกของชุมชนหรือสังคม ให้ความสำคัญกับการสร้างสัมพันธภาพกับสมาชิกคนอื่น ๆ ตลอดจนมีความเสียสละและอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วน

รวม การที่สมาชิกของชุมชนหรือสังคมให้ความสำคัญกับการประพฤติปฏิบัติในฐานะพลเมืองที่ดีจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการสนับสนุนให้เกิดประชาสังคมที่มีคุณภาพและมีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง

สำหรับประเด็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการตนเองในบริบททางการเมืองและสังคมสามารถอธิบายได้ว่า การบริหารจัดการตนเองถูกนำมาประยุกต์ใช้เพื่อทำความเข้าใจการกระทำหรือกระบวนการต่าง ๆ ของกลุ่ม ชุมชน หรือสังคมในมิติของความสามารถและศักยภาพในการตัดสินใจ รวมทั้งการกระทำสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของกลุ่ม ชุมชน หรือสังคม (Faulconer, 2004, p. 211)

ความสามารถในการบริหารจัดการตนเองถือเป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของความเป็นพลเมือง เนื่องจากการบริหารจัดการตนเองสนับสนุนให้พลเมืองมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน Faulconer (2004, p. 215) กล่าวว่า ประชาธิปไตยไม่สามารถประสบความสำเร็จได้หากพลเมืองไม่มีความรู้สึก หรือไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการบริหารจัดการตนเอง เพราะการบริหารจัดการตนเองมีความหมายใกล้เคียงกับการมีอิสรภาพ โดยเป็นอิสรภาพที่มีความสำคัญต่อส่วนรวม ตามนัยดังกล่าวการบริหารจัดการตนเองทำให้บุคคลเห็นความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวม รวมทั้งช่วยให้อิสรภาพของบุคคลมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหรือสังคม เพราะบุคคลตระหนักว่าหากชุมชนหรือสังคมเกิดปัญหา ตัวของเขาก็ต้องเผชิญหน้ากับปัญหาต่าง ๆ และไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุขเช่นกัน

การที่สมาชิกในชุมชนมีคุณลักษณะที่ดีของความพลเมือง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง ดังนั้น แม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองจะเป็นเรื่องที่มีความเป็นนามธรรมสูง แต่ก็สามารถศึกษาและทำความเข้าใจได้ผ่านการศึกษาปรากฏการณ์ที่มีความเป็นรูปธรรม โดยปรากฏการณ์หรือกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการเกิด การพัฒนา และการดำรงอยู่ของความเป็นพลเมืองในสังคม ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีตัวอย่างของชุมชนที่สามารถจัดการตนเองในด้านต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยโกวิทย์ พวงงาม (2553, น. 409-412) ได้สังเคราะห์กระบวนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นพบว่า การบริหารจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นสามารถจำแนกได้หลายมิติหรือแนวทาง เช่น กรณีชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่มีความสามารถในการจัดทำแผนชุมชน เครือข่ายอินแปง มีความสามารถในการบริหารจัดการตนเองด้านการเกษตร กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปียะ จังหวัดสงขลา มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเองด้านการเงินของชุมชน เป็นต้น

การบริหารจัดการตนเองของชุมชนในด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน กลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความกระตือรือร้น ต้องการมีส่วนร่วมเพื่อเปลี่ยนแปลงชุมชนของตนไปสู่สภาพที่ดีขึ้น รวมทั้งมีความเชื่อมั่นว่าชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้ กลุ่มคนเหล่านี้จึงมีคุณสมบัติพื้นฐานที่สอดคล้องกับคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยึดถือประโยชน์ส่วนรวม

กล่าวได้ว่าการศึกษาปรากฏการณ์การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย มีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจความเป็นพลเมืองในบริบทของสังคมไทยมากขึ้น เพราะข้อมูลที่ได้จากการศึกษาตัวอย่างของชุมชนที่มีความสามารถในการบริหารจัดการตนเองจะแสดงให้เห็นว่าสมาชิกที่มีส่วนร่วมในการจัดการชุมชน เป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะหรือคุณสมบัติอะไร มีเงื่อนไขใดบ้างที่สนับสนุนให้เกิดคุณลักษณะดังกล่าว นำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับความเป็นพลเมือง

ภายใต้บริบทการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นพลเมืองและเงื่อนไขการเกิดความเป็นพลเมืองภายใต้บริบทการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

2. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทยและความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน

3. เพื่อศึกษาแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนที่เหมาะสมในสังคมไทย

ประโยชน์ของการวิจัย

1. เข้าใจสาระสำคัญของความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนในบริบทของสังคมไทย

2. เข้าใจแนวทางในการสนับสนุนให้เกิดความเป็นพลเมือง และการบริหารจัดการตนเองของชุมชนที่เหมาะสมในสังคมไทย

3. ผลการศึกษานำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารสังคมในมิติที่มีภาคพลเมืองและชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อน รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาสังคมในสังคมไทย

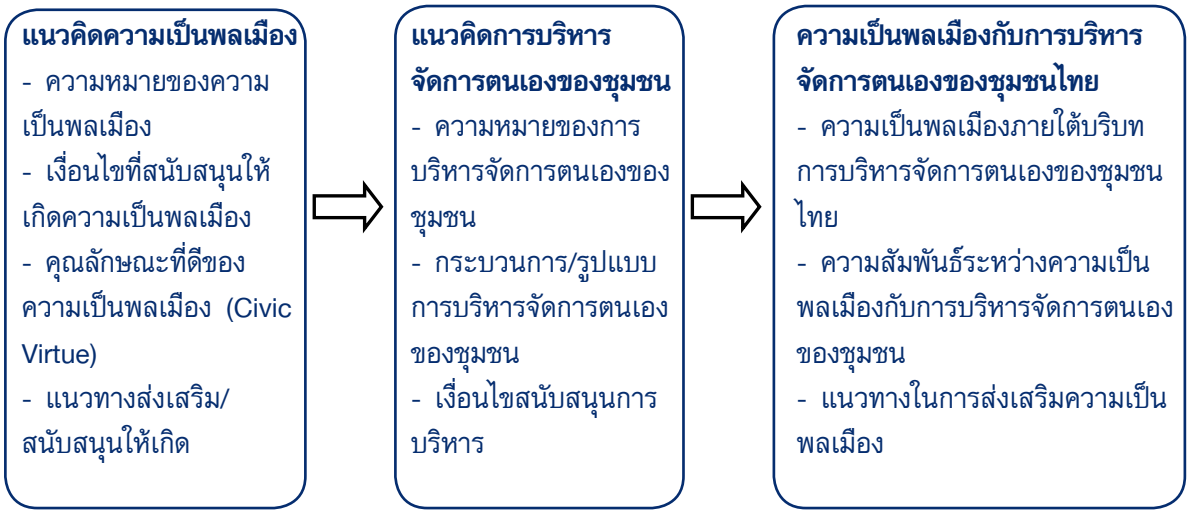
การทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวความคิดการวิจัย

แนวคิดและทฤษฎีหลักที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย 2 แนวคิดที่สำคัญคือ

1. แนวคิดความเป็นพลเมือง ให้ความสำคัญกับการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์การเกิดความเป็นพลเมือง ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดความเป็นพลเมือง คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) และแนวทางการส่งเสริมให้เกิดความเป็นพลเมือง

2. แนวคิดการบริหารจัดการตนเองของชุมชน มุ่งศึกษาเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย ในประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการและรูปแบบในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการบริหารจัดการ

แผนภาพที่ 1: กรอบแนวความคิดการวิจัย

ตนเองของชุมชน โดยประเด็นที่ให้ความสำคัญมากที่สุด ได้แก่ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเอง จากข้อมูลทุติยภูมิของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาพบว่า ทั้ง 2 แนวคิดมีสาระสำคัญที่คล้ายคลึงกันในหลายประเด็น อาทิ การมีส่วนร่วมในกระบวนการหรือกิจกรรมสาธารณะ การมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง การมีจิตสำนึกสาธารณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น ผลจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปเชิงทฤษฎีได้ว่า ความเป็นพลเมืองมีความสัมพันธ์กับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน กล่าวได้ว่าหากชุมชนหรือสังคมใดประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีความเป็นพลเมือง หรือยึดถือคุณธรรมความเป็นพลเมืองสูงแล้ว ก็มีแนวโน้มที่สมาชิกในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ จะร่วมกันจัดการชุมชนหรือสังคมของตนได้อย่างมีคุณภาพ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปกรอบแนวความคิดการของการวิจัยได้ ดังนี้ (แผนภาพที่ 1)

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “ความเป็นพลเมืองกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย” ผู้ศึกษาจึงเลือกใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ การศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนาม ทั้งนี้ การนำเสนอบทความในครั้งนี้เป็นการเสนอสาระสำคัญที่ได้จากการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และข้อมูลทุติยภูมิจากชุมชนที่เป็น

ตารางที่ 1: ข้อมูลจากตัวอย่างชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง 15 ชุมชน

ภาค	ชื่อชุมชน
ภาคเหนือ	1. ชุมชนหมู่บ้านสันรุ่งเรือง หมู่ 6 ตำบลน้ำมวบ อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน 2. ชุมชนบ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง 3. ชุมชนแม่กำปอง ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	4. ชุมชนบ้านบุไทร ตำบลไทยสามัคคี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา 5. ชุมชนตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ 6. ชุมชนบ้านภู ตำบลบ้านเป้า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร
ภาคตะวันตก ภาคกลาง และภาคตะวันออก	7. ชุมชนตำบลบางสระเก้า อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี 8. ชุมชนตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี 9. ชุมชนบ้านหนองกลางดง ตำบลศิลาลอย อำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
ภาคใต้	10. ชุมชนบ้านวัดดอน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 11. ชุมชนตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช 12. ชุมชนบ้านทุ่งตะเซะ ตำบลทุ่งกระบือ อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง
กรุงเทพฯ และปริมณฑล	13. ชุมชนพระยาประสิทธิ์ แขวงนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ 14. ชุมชนบ้านบางปรอก ตำบลบางปรอก อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี 15. บ้านโฉนดชุมชนคลองโยง-ลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ตัวอย่างที่ดี กล่าวคือ เป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง 15 ชุมชน (ตารางที่ 1) นำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อสรุปกรอบแนวคิดในเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองภายใต้การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

ผลการศึกษา

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชน สามารถแบ่งผลการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อที่มีความสัมพันธ์กัน ได้แก่ 1) การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย และ 2) ความเป็นพลเมืองในบริบทของการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย โดยมีรายละเอียดดังนี้

การบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนและข้อมูลทุติยภูมิของชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเอง สามารถสรุปคุณลักษณะเชิงทฤษฎีในการบริหารจัดการตนเองของชุมชนได้ 7 ประการคือ

1. การรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน หมายถึง คนในชุมชนรวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่ม/องค์กรชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ที่หลากหลาย โดยมีการดำเนินการในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งที่นำไปสู่การบริหารจัดการตนเอง เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชน

2. มีแผนชุมชน รวมทั้งข้อตกลง กฎกติกา หรือระเบียบที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกัน หมายถึง คนในชุมชนร่วมกันกำหนดทิศทางและเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนของตน นำไปสู่การร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในระดับต่าง ๆ รวมทั้งการร่วมกันกำหนดร่วมกันกำหนดข้อตกลง กฎกติกา หรือระเบียบต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการบริหารจัดการชุมชน และการดำเนินชีวิตร่วมกันของคนในชุมชน

3. การมีส่วนร่วมในกระบวนการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในชุมชน หมายถึง คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นในงาน/กิจกรรม/โครงการด้านต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบ บนฐานของการมีจิตสำนึกสาธารณะ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

4. การแก้ปัญหาและการตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของคนในชุมชน หมายถึง การดำเนินการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ช่วยให้เกิดการแก้ปัญหาและการตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของคนในชุมชน นำไปสู่การมีความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

5. การจัดการทุนและเทคโนโลยีของชุมชน หมายถึง ชุมชนมีความสามารถในการจัดการทุนและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม สามารถลดการนำเข้าทุนและเทคโนโลยีจากภายนอก สนับสนุนให้เกิดการคิดค้นนวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทุนและเทคโนโลยีในชุมชน รวมทั้งมีการกำหนดข้อตกลง กฎกติกา และระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากทุนต่าง ๆ ของชุมชนอย่างยั่งยืน

6. การใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชนในการจัดการตนเอง หมายถึง ชุมชนสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนไว้ได้ โดยมีการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นแขนงต่าง ๆ มาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการชุมชน

7. การมีความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มสมาคม องค์กร หรือภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม หมายถึง ชุมชนสามารถทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กร เครือข่าย หน่วยงาน/ภาคีจากภาคส่วนต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนงานพัฒนาที่มีชุมชนเป็นแกนหลัก

ทั้งนี้ คุณลักษณะเชิงทฤษฎีในการบริหารจัดการตนเองของชุมชนทั้ง 7 ประการ สามารถนำมาใช้ในการอธิบายรูปแบบการบริหารจัดการตนเองของชุมชนได้ ดังนี้

1. เงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

1.1 การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม ปัจจุบันรัฐพยายามลดบทบาทในการบริหารจัดการบางด้านลง ทำให้ภาคส่วนอื่นโดยเฉพาะกลุ่มองค์กร สมาคม ภาคประชาสังคมและชุมชนจำเป็นต้องปรับบทบาทและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการตนเองมากขึ้น ในส่วนของชุมชนไทยพบว่า ในห้วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายของภาครัฐให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่นและชุมชนมากขึ้น ในขณะเดียวกันปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รวดเร็วและรุนแรง ทำให้ชุมชนไม่สามารถรอคอยความช่วยเหลือหรือการแก้ปัญหาจากภาครัฐได้ เพราะการแก้ปัญหามีความล่าช้าและไม่ตรงกับความต้องการของคนในชุมชน

1.2 การเผชิญกับวิกฤตหรือปัญหาที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

การบริหารจัดการตนเองของชุมชนจำนวนมากเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต คนในชุมชนจึงพยายามรวมตัวกันเพื่อผลักดันและขับเคลื่อนให้เกิดการแก้ปัญหา นอกจากนี้ความซับซ้อนของปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันไม่อาจแก้ไขได้โดยใครคนใดคนหนึ่งเพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยการรวมพลังกันของคนในชุมชน ตลอดจนการสร้างภาคีเครือข่ายทางสังคมจึงทำให้เกิดกระแสการให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบัน

1.3 การมีคนในชุมชนเป็นผู้คิดริเริ่มในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนของตน

การบริหารจัดการตนเองของชุมชนส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการมีผู้นำหรือกลุ่มแกนนำที่มีจิตสำนึกรักและหวงแหนบ้านเกิด มีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน โดยบุคคลหรือกลุ่มคนเหล่านี้จะพยายามนำความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนประสบการณ์จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชนมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนเป็นผู้ที่พยายามริเริ่มและกระตุ้นให้คนอื่น ๆ ในชุมชนเห็นความสำคัญในการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน

1.4 การสนับสนุนโดยคนในชุมชน

แม้ว่าจะมีผู้นำหรือกลุ่มแกนนำที่เข้มแข็งและเฉลียวฉลาด แต่การบริหารจัดการตนเองของชุมชนจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากไม่ได้รับความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากคนในชุมชน เพราะปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมักมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันจนไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยใครคนใดคนหนึ่งเพียงลำพัง ดังนั้น การบริหารจัดการตนเองของชุมชนจึงเป็นปรากฏการณ์ของการพัฒนาแบบกลุ่มที่คนในชุมชนมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีผู้เข้าร่วมงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมากพอสมควร

2. กลไกในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน

กลไกสำคัญที่มีบทบาทในการดำเนินการและขับเคลื่อนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนที่พบจากการศึกษา ประกอบด้วย

2.1 ผู้นำหรือกลุ่มแกนนำและอาสาสมัครมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ

- มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความเสียสละโดยไม่หวังประโยชน์ตอบแทน

- มีความสามารถในการเรียนรู้โดยการสั่งสมประสบการณ์นำไปสู่การเกิดวิสัยทัศน์ มีความคิด

กว้างไกล มีมุมมองในการสร้างมโนทัศน์จากความฝันสู่ความจริงได้เป็นอย่างดี

- เป็นผู้นำทางความคิด (Opinion Leader) หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ผู้นำทางความคิด (Change Agent) สามารถนำความคิดของชุมชนไปสู่การปฏิบัติได้จริง มีความสามารถในการกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นด้วยและมีความรู้สึกอยากมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน

- มีความคิดที่เป็นระบบ (Thinking Process) การคิดเป็นระบบช่วยทำให้เกิดความเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น สามารถคิดหาทางแก้ปัญหาอย่างเหมาะสม สามารถวิเคราะห์เรียงลำดับความสำคัญของปัญหา ทำให้รู้ว่าควรลงมือแก้ไขปัญหาอะไรก่อน

- มีความกล้าที่จะรับผิดชอบ เพราะการทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ ย่อมมีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว ผู้นำจึงต้องกล้าที่จะรับผิดชอบต่อความล้มเหลวและพร้อมที่จะแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาด

- มีความมุ่งมั่นสูง อดทน เพียรพยายาม บางครั้งอาจถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม เนื่องจากการทำงานด้านการพัฒนาเป็นงานที่เห็นผลความสำเร็จช้า

- มีความรู้ความสามารถด้านการเรียนรู้ พร้อมที่จะเรียนรู้อยู่เสมอ สามารถนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้งประยุกต์ใช้ความรู้อย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิตชุมชน

- เป็นผู้ที่มีคุณธรรมหรือมีหลักศาสนาควบคุมจิตใจ

2.2 สมาชิกในชุมชน: สมาชิกในชุมชนถือเป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน เนื่องจากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับทุกคนในชุมชน หากปราศจากความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ สมาชิกที่มีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมในกระบวนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนจะต้องเป็นผู้ที่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมและการเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยมีความเชื่อมั่นว่าการบริหารจัดการตนเองของชุมชนจะนำไปสู่การแก้ปัญหาทั้งปัญหาส่วนบุคคลและปัญหาของส่วนรวมอย่างสัมพันธ์กัน

2.3 กลุ่ม/องค์กรชุมชน: การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนเพื่อขับเคลื่อนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนในด้านต่าง ๆ เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคนในชุมชนได้มีเวทีในการแสดงความคิดเห็น การรับฟังข้อมูลต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีการส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยกลุ่มหรือองค์กรชุมชนจะทำหน้าที่ในการสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน ทั้งนี้ การดำเนินงานของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนจะต้องกระตุ้นให้เกิดการสร้างจิตสำนึกของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การรู้สึกถึงความสำคัญในการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกร่วมที่มีการถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไปในชุมชน

3. กระบวนการที่สนับสนุนการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย ได้แก่

3.1 กระบวนการกลุ่มหรือการทำงานแบบกลุ่ม: การบริหารจัดการตนเองของชุมชนจะเกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้กระบวนการทำงานแบบกลุ่ม ซึ่งกลุ่มดังกล่าวเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน ทั้งนี้ ในกระบวนการกลุ่มหรือการทำงานแบบกลุ่มมีลักษณะที่สำคัญคือ

- การใช้หลักประชาธิปไตยชุมชน เน้นการรับฟังความคิดเห็นอย่างรอบด้าน การปรึกษาหารือและการถกแถลง นำไปสู่การสร้างวัฒนธรรมการทำงานร่วมกัน เกิดการรับฟังกันและกัน มีการใช้เหตุผลมากขึ้น และเข้าใจกันมากขึ้น (โกวิทย์ พวงงาม, 2553, น. 640)

- เป็นกระบวนการกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง มีผลงานที่เป็นรูปธรรม สามารถต่อยอดหรือขยายเครือข่ายสู่การพัฒนาด้านอื่น ๆ ได้

- มีกระบวนการตรวจสอบการดำเนินงานของกลุ่ม เพื่อแสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ นำไปสู่การสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นในกระบวนการทำงานของกลุ่ม

3.2 กระบวนการมีส่วนร่วม: การบริหารจัดการตนเองของชุมชนต้องเกิดขึ้นจากกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยผู้นำหรือกลุ่มแกนนำต้องมีใจที่เกิดกว้าง ไม่ปิดกั้นการเข้าร่วมของคนในชุมชน รวมทั้งกระตุ้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นในงาน/กิจกรรม/โครงการด้านต่าง ๆ ของชุมชน ทั้งการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบ บนฐานของการมีจิตสำนึกสาธารณะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

3.3 กระบวนการสร้างความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่

- กระบวนการสร้างความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์เชิงเครือข่ายภายในชุมชน ให้ความสำคัญกับการแบ่งความรับผิดชอบระหว่างกันในชุมชน โดยอาจแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามกลุ่ม โซน คุ้ม ละแวกบ้าน ใช้หลักการกระจายอำนาจแบบสร้างกลุ่ม เนื่องจากผู้นำหรือกลุ่มแกนนำไม่สามารถดูแลชุมชนได้อย่างทั่วถึง การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบจึงช่วยผ่อนแรงแกนนำและทำให้เกิดการสร้างความร่วมมือระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน (โกวิทย์ พวงงาม, 2553, น. 642)

- กระบวนการสร้างความสัมพันธ์หรือปฏิสัมพันธ์ในเชิงเครือข่ายกับกลุ่ม สมาคม องค์กร หรือภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบันชุมชนไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยว และชุมชนไม่ได้มีความสามารถในการบริหารจัดการทุกอย่างได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างความสัมพันธ์กับภาคีเครือข่ายภายนอกชุมชนจึงเป็นแนวทางในการหนุนเสริมในส่วนที่ชุมชนมีความพร้อมและเติมเต็มในส่วนที่ขาดไปของชุมชน ทั้งนี้ ในการทำงานร่วมกับนระหว่างชุมชนและภาคีเครือข่ายจะต้องเกิดขึ้นบนความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนทางสังคมที่ทุกฝ่ายคำนึงถึงศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกัน โดยให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนงานพัฒนาที่มีชุมชนเป็นแกนหลัก

4. เครื่องมือในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน

4.1 แผนชุมชน ข้อตกลง กฎกติกา หรือระเบียบต่าง ๆ ที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกัน: เกิดขึ้นจากการร่วมกันกำหนดทิศทางและเป้าหมายในการพัฒนาโดยคนในชุมชน นำไปสู่การร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชน และข้อตกลง กฎกติกา หรือระเบียบต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการบริหารจัดการชุมชนและเป็นกรอบการดำเนินชีวิตร่วมกันเพื่อความสงบสุขและประโยชน์ส่วนรวมของคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการกำหนดแผนและข้อตกลงต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน แต่ในสถานการณ์จริงแผนและกฎกติกาต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมและความเห็นพ้องต้องกันของคนในชุมชน

4.2 ทุนและเทคโนโลยี: การบริหารจัดการตนเองของชุมชนที่มีประสิทธิภาพจะต้องเกิดขึ้นจากการใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก หากไม่มีทุนดั้งเดิมก็จำเป็นต้องสร้างทุนของชุมชนให้เกิดขึ้น เพราะการพัฒนาที่ดีต้องยึดหลักการพึ่งตนเองให้มากที่สุด ดังนั้นชุมชนต้องมีความสามารถในการจัดการทุนและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม สามารถลดการนำเข้าทุนและเทคโนโลยีจากภายนอก สนับสนุนให้เกิดการคิดค้นนวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทุนและเทคโนโลยีในชุมชน รวมทั้งมีการกำหนดข้อตกลง กฎกติกา และระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการและใช้

ประโยชน์จากทุนต่าง ๆ ของชุมชนอย่างยั่งยืน

4.3 องค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชน: ชุมชนต้องมีความสามารถในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ และภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนไว้ ตลอดจนสนับสนุนให้มีการสร้างและประยุกต์ใช้องค์ความรู้สมัยใหม่ หรือองค์ความรู้จากภายนอกที่มีความเหมาะสมต่อชุมชน โดยมีการนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาต่าง ๆ มาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ในการบริหารจัดการชุมชน รวมทั้งสนับสนุนให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้การบริหารจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญามีความยั่งยืน

4.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน: ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันของคนในชุมชนเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่สนับสนุนให้เกิดการบริหารจัดการตนเองของชุมชน เพราะเมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เห็นอกเห็นใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล และไว้วางใจกัน คนจะเห็นความสำคัญของส่วนรวมมากขึ้น ในกรณีของชุมชนชนบทไทยยังปรากฏความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วม การไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง การจัดระเบียบชุมชน ตลอดจนการลงโทษคนในชุมชน ในขณะที่ชุมชนเมืองแม้ว่าความสัมพันธ์เชิงเครือญาติจะเกิดขึ้นได้ยากกว่า แต่ชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเองจะปรากฏความสัมพันธ์ของความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน โดยการทำงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอจะสนับสนุนให้เกิดความคุ้นเคยและความรู้สึกผูกพันเป็นพวกเดียวกันของคนในชุมชน

5. เป้าหมายหรือผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

5.1 การบริหารจัดการตนเองของชุมชนทำให้เกิดการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการที่จำเป็นนำไปสู่การพัฒนาความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน

5.2 คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนชุมชนของตนเอง มีความผูกพันต่อถิ่นกำเนิด รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน พร้อมปกป้องและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนของตน

5.3 ชุมชนมีอำนาจในการตัดสินใจเลือกรูปแบบ แนวทาง และวิธีการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ที่สอดคล้อง เหมาะสม และตรงกับความต้องการของคนในชุมชน โดยรูปแบบ วิธีการ และแนวทางดังกล่าวเกิดขึ้นจากการสังเคราะห์และถอดบทเรียนการบริหารจัดการตนเองของคนในชุมชน ดังนั้น รูปแบบการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะเฉพาะที่สอดคล้องกับประสบการณ์ ความจำเป็นและความต้องการของแต่ละชุมชน

5.4 การบริหารจัดการตนเองของชุมชนต้องนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน โดยคนในชุมชนมีความพร้อมและมีความสามารถในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนของตน ด้วยการลงมือกระทำสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของกลุ่ม ชุมชน หรือสังคมชุมชน โดยไม่หวังหรือรอคอยเฉพาะความช่วยเหลือจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก

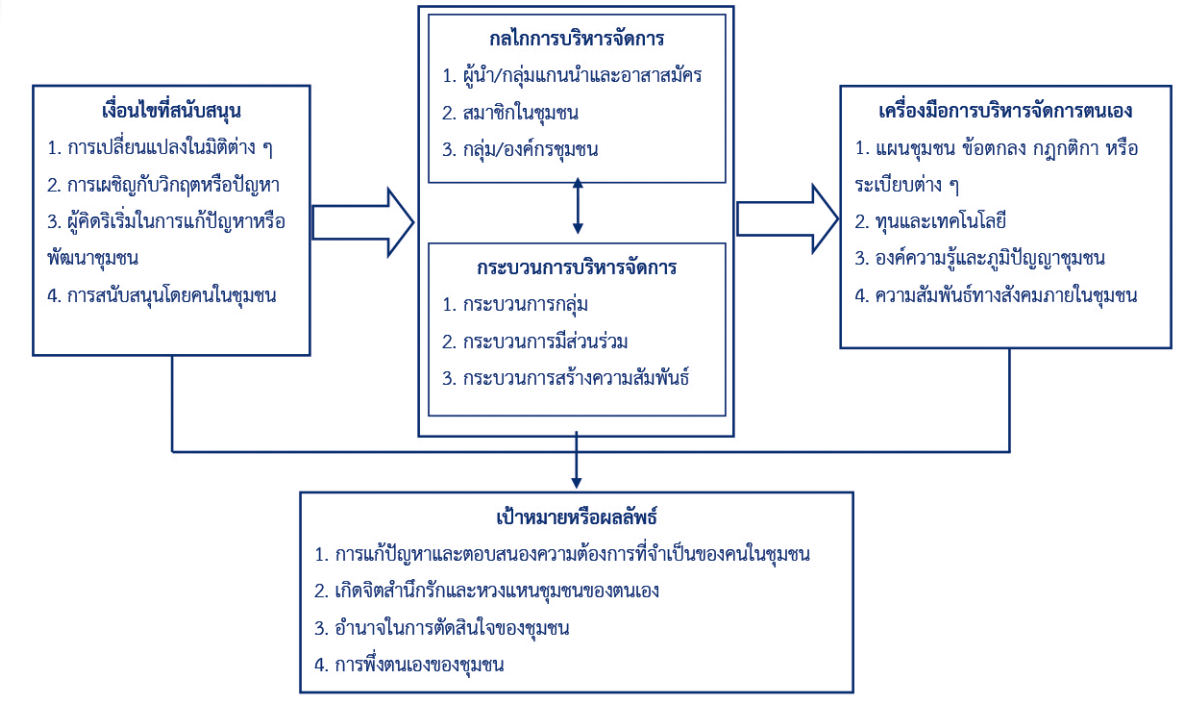
รูปแบบในการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย สามารถสรุปรายละเอียดได้ดังแผนภาพที่ 1 (ประยุกต์จาก โกวิทย์ พวงงาม, 2553)

ความเป็นพลเมืองในบริบทของการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

การนำองค์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ร่วมกับองค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน สามารถสร้างข้อสรุปเกี่ยวกับความหมายและคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) ในเชิงทฤษฎีได้ ดังนี้

ความเป็นพลเมืองในบริบทของการบริหารจัดการตนเองของชุมชน หมายถึง ความเป็นพลเมือง

แผนภาพที่ 1: รูปแบบการบริหารจัดการตนเองของชุมชนไทย

ในมิติของการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ชุมชนหรือสังคม โดยพลเมืองเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue)

คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) หมายถึง คุณลักษณะหรือคุณสมบัติที่แสดงให้เห็นถึงการมีจิตสำนึก การยึดถือคุณธรรมหรือจริยธรรม และมีการกระทำหรือพฤติกรรมของความเป็นพลเมืองเพื่อสังคมส่วนรวม คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ของตนเอง

คุณลักษณะที่ดีของความเป็นพลเมือง (Civic Virtue) ประกอบด้วยคุณลักษณะหลัก 4 ด้าน ได้แก่

1. คุณลักษณะเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 3 ประการ ได้แก่

1.1 ความเข้าใจในสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง หมายถึง พลเมืองในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนหรือสังคมจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพทั้งในมิติของสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลที่กำหนดไว้ตามกฎหมาย รวมทั้งสิทธิและเสรีภาพเพื่อส่วนรวม เช่น สิทธิชุมชน สิทธิในสาธารณสมบัติ นอกจากนี้จะต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหน้าที่และความรับผิดชอบในฐานะพลเมืองที่มีต่อตนเอง ชุมชน และสังคม โดยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองจะช่วยทำให้บุคคลสามารถปกป้องและพิทักษ์รักษาสิทธิและเสรีภาพของตนเองและส่วนรวม

1.2 การมีส่วนร่วมในชุมชนหรือสังคม หมายถึง พลเมืองในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนหรือสังคมจะต้องเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและสม่ำเสมอในกระบวนการ/กิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน/สังคมส่วนรวม โดยพลเมืองจะต้องแสดงบทบาทและระดับ

การมีส่วนร่วมที่หลากหลายทั้งการร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามผล และร่วมรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำเพื่อส่วนรวม

1.3 การเคารพกฎและกติกาของชุมชนหรือสังคม หมายถึง พลเมืองต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎและกติกาของชุมชน/สังคม ทั้งกฎกติกาที่เป็นทางการ เช่น กฎหมาย และกฎกติกาที่ไม่เป็นทางการ เช่น ค่านิยม บรรทัดฐาน และจารีตของชุมชน/สังคม โดยพลเมืองจะต้องการยอมรับ เคารพและปฏิบัติตามกฎหรือกติกาของชุมชน/สังคม สามารถนำกฎกติกาต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างให้เกิดความเสมอภาคและความยุติธรรมต่อสังคมส่วนรวม รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ มีวินัยในตนเอง สามารถควบคุมตนเองได้

2. คุณลักษณะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมของพลเมืองประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 4 ประการ ได้แก่

2.1 ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หมายถึง การที่บุคคลรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่อาศัยอยู่ มีจิตสำนึกรักและหวงแหนชุมชนหรือบ้านเกิด มีความรู้สึกผูกพัน มีความเชื่อ ค่านิยมและความสนใจคล้ายคลึงกันกับสมาชิกอื่นที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น รวมทั้งมีความพร้อมที่จะปกป้องดูแล แก้ปัญไขปัญหา และตอบแทนบุญคุณชุมชนของตนเอง

2.2 การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์กับบุคคล กลุ่ม สมาคม องค์กร หรือภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม นำไปสู่การขับเคลื่อนการทำงานเพื่อส่วนรวมและการสร้างความสงบสุขร่วมกันของคนในชุมชน/สังคม โดยเป็นความสัมพันธ์ที่ทุกฝ่ายตระหนักถึงศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกัน มีส่วนร่วมและมีอำนาจการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน

2.3 การพึ่งตนเองและการพึ่งพากันภายในชุมชน หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือหรือพึ่งพาตนเอง มีความพยายามในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนเอง รวมถึงชุมชนของตนก่อนที่จะขอรับความช่วยเหลือหรือการสนับสนุนจากภายนอก พลเมืองเป็นผู้ที่มีความสามารถในการบริหารจัดการทุน องค์ความรู้ และภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพาผู้อื่นหรือชุมชนภายนอก รวมทั้งให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน

2.4 การยึดหลักภราดรภาพ หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่มีความรู้สึกและปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะของความเป็นพี่เป็นน้องกัน เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น ยอมรับและเคารพความแตกต่างของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูล มีความสามัคคี ต้องการสร้างความสงบสุขและความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในชุมชน/สังคม

3. คุณลักษณะเกี่ยวกับคุณธรรมความเป็นพลเมือง ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 3 ประการ ได้แก่

3.1 การมีจิตสำนึกสาธารณะ หมายถึง การตระหนักหรือมีจิตสำนึกที่เห็นแก่ส่วนรวม ยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตัว เพื่อสร้างให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมของชุมชน/สังคม

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง สามารถใช้เหตุผลในการพิจารณา ตัดสินใจ แยกแยะสิ่งที่ถูก/ผิด ดี/ไม่ดี ใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต กล้าต่อสู้เพื่อสิ่งที่ถูกต้อง/ดีงาม กล้าเสนอแนะความคิดเห็นที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม รวมทั้งมีความละอายและเกรงกลัวต่อการกระทำผิด

3.3 การยึดถือคุณธรรมเพื่อส่วนรวม หมายถึง การยึดถือคุณค่า คุณธรรมหรือจริยธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ความไว้วางใจกัน ความซื่อสัตย์สุจริต ยึดถือความยุติธรรม ความอดทนอดกลั้น และใช้หลักการประนีประนอมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

4. คุณลักษณะเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองเพื่อ

การพัฒนา ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อย 5 ประการ ได้แก่

4.1 การมีลักษณะของความเป็นผู้นำ หมายถึง พลเมืองต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการชักจูง โน้มน้าวใจให้คนในชุมชน/สังคมเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน/สังคม โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางความคิด (Opinion Leader) หรือผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ที่มีความสามารถในการนำความคิดและความฝันของชุมชนไปสู่การปฏิบัติจริง โดยการกระตุ้นให้คนในชุมชน/สังคมร่วมคิดและร่วมลงมือปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

4.2 การรู้จักและเข้าใจตนเอง หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับการทบทวน คิดและวิเคราะห์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจตนเองและชุมชน/สังคมของตนอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติของจุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหาอุปสรรค และความสามารถหรือศักยภาพ รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความคิดเป็นระบบ (Thinking Process) สามารถคิดหาทางแก้ปัญหาอย่างเหมาะสม โดยการวิเคราะห์เรียงลำดับความสำคัญของปัญหา และลงมือแก้ไขปัญหาที่มีความสำคัญเร่งด่วนก่อน

4.3 ความกล้าเผชิญหน้ากับปัญหาและความผิดหวัง หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่มีความกล้าเผชิญกับอุปสรรคปัญหาและและความผิดหวัง มีความรับผิดชอบต่อความล้มเหลว มีความพร้อมที่จะแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาด มีความมุ่งมั่น อดทน เพียรพยายาม เพื่อให้การดำเนินการบรรลุผลสำเร็จที่ตั้งไว้

4.4 การมีความคิดที่ริเริ่มสร้างสรรค์ หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่มีความคิดที่ริเริ่มสร้างสรรค์ กล้าคิดนอกกรอบหรือคิดต่างจากแนวทางเดิมที่เคยมีผู้คิดไว้ ตลอดจนมีความพยายามในการต่อยอดทุนองค์ความรู้และภูมิปัญญาต่าง ๆ เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ที่เหมาะสมกับชุมชนหรือสังคมของตน

4.5 การเปิดใจเรียนรู้สิ่งใหม่ หมายถึง พลเมืองเป็นผู้ที่มีใจรักในการเรียนรู้สิ่งใหม่ มีจิตใจที่เปิดกว้าง ยอมรับการเปลี่ยนแปลง มีความสามารถในการเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์ สามารถนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้งสามารถประยุกต์ใช้ความรู้ได้อย่างเหมาะสมเพื่อการดำเนินชีวิตในชุมชน/สังคม

ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้เสนอแนะแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนในสังคมไทย ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงแนวคิด ทฤษฎี เพื่อสนับสนุนให้เกิดการสร้างความเป็นพลเมือง

1.1 ความเป็นพลเมืองในฐานะแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการบริหารสังคม

เนื่องจากแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการตนเองของชุมชนเป็นแนวคิดที่มีความซับซ้อน ดังนั้น การทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าวจึงไม่อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดของสำนักคิดหรือสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง แต่ต้องทำความเข้าใจโดยการบูรณาการแนวคิดหรือศาสตร์ต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งในเชิงกระบวนทัศน์การพัฒนา กระแสหลักและกระแสทางเลือก การศึกษาแนวคิดในเชิงบูรณาการดังกล่าวจะนำไปสู่การวางแผนการบริหารสังคมในการอบรมขัดเกลาเพื่อให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกระบวนทัศน์การพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมส่วนรวม

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชุมชนเพิ่มมากขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์เกี่ยวกับชุมชนในสังคมไทย ทั้งในมิติของข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน กระบวนการสร้างความ

เข้มแข็ง ปัจจัยแห่งความสำเร็จ ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจนเสนอแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ควรสนับสนุนให้มีการวิจัยในระดับชุมชนโดยภาคพลเมืองและชุมชน เพื่อให้ประชาชนสามารถเรียนรู้อย่างเป็นระบบในการค้นหาสาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไขที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนโดยตรง ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ในส่วนของมโนทัศน์เกี่ยวกับความเป็นพลเมือง ควรมีการสนับสนุนให้เกิดการศึกษาวิจัยและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับมโนทัศน์ดังกล่าวในบริบทของสังคมไทยให้มากขึ้น ทั้งการศึกษาในเชิงการพัฒนาทฤษฎี และการศึกษาในเชิงปรากฏการณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจความเป็นพลเมืองทั้งในส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ตลอดจนสามารถนำองค์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นพลเมืองไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาสังคมต่อไป

1.2 ความเป็นพลเมืองในฐานะแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคหรือวิธีการบริหารจัดการสังคมไทย

กระบวนการนโยบายสาธารณะในระดับต่าง ๆ รวมทั้งกระบวนการวางแผนพัฒนาชุมชนในฐานะวิธีการในการบริหารสังคม ต้องเป็นกระบวนการที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม เดวิท แมทธิวส์ (อ้างถึงใน บุญนาค ตีวกุล, 2545, น. 83) เสนอแนวทางในการสร้างกระบวนการนโยบายสาธารณะที่ให้ความสำคัญกับหลักในการเสริมสร้างชีวิตสาธารณะของสังคมดังนี้

- การกำหนดประเด็นสาธารณะหรือปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและภาคพลเมือง จะทำให้พลเมืองได้ขบคิดปัญหาทั้งในแง่ของผลประโยชน์ของตนเองและผลประโยชน์ของผู้อื่น

- การสร้างทางเลือกโดยผ่านกระบวนการพินิจพิเคราะห์ เป็นการสร้างแนวทางกว้าง ๆ เพื่อให้มองเห็นเป้าหมายร่วมกัน ร่วมกันกำหนดกิจกรรมหรือการปฏิบัติที่เป็นไปได้

- การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมที่ไม่มีรูปแบบตายตัว เน้นการระดมพลังพลเมืองในการทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อชุมชนเอง

- การประเมินกิจกรรมสาธารณะ โดยให้ชุมชนและพลเมืองมีส่วนร่วมในการประเมินด้วยความรู้สึกที่เป็นเจ้าของและมีความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งจะทำให้พลเมืองเห็นว่ากิจกรรมนั้น ๆ มีคุณค่าต่อพวกเขาอย่างไร ควรปรับปรุงหรือพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ อย่างไรเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของพลเมืองเอง

1.3 การเผยแพร่ตัวอย่างการพัฒนาชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตามหลักการบริหารจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดกระบวนการถอดบทเรียนความสำเร็จ และนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนอื่น ๆ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ อย่างไรก็ตาม ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งชุมชนเองต้องตระหนักว่าบทเรียนที่ได้จากชุมชนต้นแบบเป็นเพียงตัวอย่างของแนวทางการพัฒนาที่ไม่สามารถลอกเลียนแบบกระบวนการพัฒนาจากชุมชนต้นแบบได้ทั้งหมด เพราะแต่ละชุมชนมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน ซึ่งแนวทางในการบริหารจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นที่ดีที่สุดสำหรับแต่ละชุมชนต้องเกิดจากการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเอง

1.4 สนับสนุนให้เกิดการปลูกฝังการมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองของคนในชุมชน รวมทั้งจิตสำนึกของความรักและภาคภูมิใจในชุมชนของตน ภูมิใจในวัฒนธรรม องค์ความรู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างค่านิยมของการมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน การเชื่อมั่นในเรื่องของความซื่อสัตย์ ความขยัน ความอดทน การยอมรับในความแตกต่างของผู้อื่น และการมีความสุขแบบ

พอมีพอกินมากกว่าการมีค่านิยมที่หวังร่ำรวย

1.5 สนับสนุนให้มีการพัฒนาฐานข้อมูลชุมชน เช่น ข้อมูลครัวเรือน ข้อมูลการรวมกลุ่มและการจัดกิจกรรมของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์หรือผู้นำในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากฐานข้อมูลชุมชนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ควรสนับสนุนกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในชุมชน โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาในระดับต่างของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาตนเองและชุมชนอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะ: บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนให้เกิดความเป็นพลเมือง

2.1 ความเป็นพลเมืองในฐานะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

เนื่องจากค่านิยมบางประการเป็นค่านิยมที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย เช่น ค่านิยมของการ “ร้อง ขอ รอ รับ” เป็นอุปสรรคขัดขวางกระบวนการสร้างความเป็นพลเมืองและการบริหารจัดการชุมชนของไทย การบริหารสังคมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจึงต้องอาศัยขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยมีแนวทางในการดำเนินการได้แก่

- ภาคพลเมือง ชุมชน และภาคประชาสังคม ต้องแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนถึงความต้องการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและดูแลสังคม การกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศ รวมทั้งการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ เริ่มต้นจากการเปิดพื้นที่สาธารณะในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สนับสนุนให้เกิดกระบวนการสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของพลเมือง ชุมชน และภาคประชาสังคม ให้มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม สามารถพัฒนาสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ได้ โดยรัฐต้องให้สิทธิกับชุมชนในการมีส่วนร่วมทางสังคมและการเมือง เปิดโอกาสให้ภาคประชาสังคม พลเมือง รวมทั้งชุมชนนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ

- ภาคพลเมือง ชุมชน และภาคประชาสังคมต้องมีส่วนร่วมในการสนับสนุนให้เกิดการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง (Civic Education) ที่มีประสิทธิภาพในสังคมไทย ตามนัยดังกล่าวการศึกษาจะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยสนับสนุนให้เกิดวัฒนธรรมของการแสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ การยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย และความต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและบริหารจัดการสังคม

2.2 ในกระบวนการบริหารจัดการตนเองและการสร้างความสัมพันธ์เชิงหุ้นส่วนหรือเครือข่ายกับภาคส่วนอื่น ชุมชนต้องทำหน้าที่เป็นกลไกในการถักทอความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวดิ่งจะถูกมองว่าเป็นปัญหาสำคัญในการพัฒนาสังคมไทย รวมทั้งเป็นอุปสรรคในการพัฒนาความเป็นพลเมือง เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ แต่ถ้าพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวดิ่งพบว่า ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวก็มีความจำเป็นบางประการในสังคมไทย เช่น การสั่งงานแบบ Top-Down ผ่านสายการบังคับบัญชา หากดำเนินการอย่างโปร่งใส มีประสิทธิภาพโดยไม่อิงกับความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์จะช่วยให้การทำงานเป็นระบบ มีขั้นตอนที่ชัดเจน ลดความเสี่ยงในการดำเนินงานที่ผิดพลาด ในขณะเดียวกันกระบวนการแบบ Bottom-Up ยังคงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้คนเล็กคนน้อยในสังคมมีโอกาสหรือมีพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของเขา สำหรับการสร้างความสัมพันธ์แนวราบเป็นสิ่งที่มาเติมเต็มและเชื่อมโยงคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้สามารถก้าวเดินไปสู่จุดหมาย

ทางสังคมร่วมกัน ด้วยความเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน ดังนั้น ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคมที่มีความเป็นอิสระและมีศักยภาพในการบริหารจัดการตนเองจึงควรทำหน้าที่ในการถักทอความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวดิ่งและแนวราบให้เกิดความเชื่อมโยงกันอย่างมีดุลยภาพ

2.3 ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยสนับสนุนให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน นำไปสู่การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหา เช่น การจัดทำแผนชุมชนโดยชุมชน นอกจากนี้ควรให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันของหน่วยต่าง ๆ ในชุมชน เช่น บ้าน วัด โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน เช่น การนำแผนชุมชนไปปฏิบัติ การจัดสวัสดิการชุมชน การเปิดเวทีสาธารณะในชุมชน การจัดตั้งห้องสมุดชุมชน เป็นต้น

3. ข้อเสนอแนะ: บทบาทของภาครัฐในการสนับสนุนให้เกิดความเป็นพลเมือง

3.1 ในส่วนของภาครัฐ รัฐสามารถสนับสนุนบทบาทของภาคพลเมืองและชุมชนในการบริหารจัดการตนเอง ด้วยการลดขนาดและลดบทบาทของตนเองลง รัฐต้องเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากผู้ปกครองมาเป็น “ผู้ประสานทางสังคม” โดยเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสังคมมากขึ้น รัฐอาจทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือผู้ประสานงานระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายภาคพลเมืองที่เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้

3.2 รัฐต้องเปลี่ยนแปลงการดำเนินนโยบายประชานิยมแบบสุดขั้ว ไปสู่นโยบายการบริหารจัดการเชิงสร้างสรรค์ โดยคำนึงถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นสาธารณะต่าง ๆ รวมทั้งปรับกฎหมาย ระเบียบ หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่อาจเป็นอุปสรรคในการดำเนินงานด้านการพัฒนา

บรรณานุกรม

โกวิทย์ พวงงาม. 2553. **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ). 2540. **ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ทัศนีย์ ลักขณาภิชนชัช. 2548. **การบริหารสังคมกับโครงสร้างสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก๊อปปี้.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. 2548. **แนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง**. นนทบุรี: คลังวิชา.

ธีรยุทธ บุญมี. 2547. **ประชาสังคม.** กรุงเทพฯ : สายธาร.

บุญนาค ตีวกุล. 2545. **ชนบทไทย: การพัฒนาสู่ประชาสังคม**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. 2553. **การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง (Civic Education): แก้ปัญหาการเมืองไทยโดยสร้างประชาธิปไตยที่ "คน"**. บทความนำเสนอในการประชุมนิติศาสตร์แห่งชาติ ครั้งที่ 7 และการประชุมทางวิชาการระดับชาติว่าด้วยงานยุติธรรม ครั้งที่ 8, **"นิติรัฐและพลเมือง: ทางออกประเทศไทย"**, 2 กันยายน 2553

พรพรรณ วีระปรียากูร. 2543. **การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย**. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาพัฒนศึกษา.

พรชัย ตระกูลวรานนท์. 2552. **ทุนทางสังคมและประชาสังคม: จากทฤษฎีสู่วิธีวิทยา.** กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก๊อปปี้.

ยุทธนา วรุณปิติกุล และสุพิตา เริงจิต. 2542. **สำนึกพลเมือง: ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์. 2551. **ทุนทางสังคม กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม**. นครปฐม: สำนักพิมพ์ฟิสิกส์เซ็นเตอร์.

อภิชาต การิกาญจน์. 2542. **มิติทางสังคมและการเมืองว่าด้วยคุณธรรมของความเป็นพลเมือง: กรณีศึกษาประชาชนของเขตลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช**. ปริญญานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์.

Dagger, Richard. 1997. **Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism**. New York: Oxford University Press.

Faulks, Keith. 2000. **Citizenship**. New York: Routledge.

Giddens, A. 2001. **The global third way debate**. Cambridge: Polity.

Faulconer, Angela Wentz. 2004. **Civic Excellence: Citizen Virtue and Contemporary Liberal Democratic Community.** A Dissertation Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.